

БУТТЄВИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІРИ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ТА УКРАЇНОМОВНОГО ДІАЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена розгляду різних параметрів спілкування, які складають, взаємодіючи між собою, буттєвий та соціокультурний шари діалогічної взаємодії. Зазначені шари є дворівневими утвореннями та містять елементи "час"- "простір" та, відповідно, "культурний фон" і "тональність спілкування", врахування специфіки яких є необхідних чинником досягнення успіху в комунікації.

Ключові слова: діалог, хронотоп, культурний фон, тональність спілкування.

Дискурсивний переворот у гуманітарних науках кінця ХХ століття зумовив потужний розвиток антропоцентричного напрямку в мовознавстві. Різнобічне вивчення мовної діяльності людей стало однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики. У зв'язку з цим *своєчасними* виявляються роботи, спрямовані на дослідження соціолінгвістичних та соціокультурних аспектів комунікації [Бацевич 2004; Карасик 2000; Ключев 2002; Олешков 2006; Формановская 2002], чому й присвячена наша стаття. Її *метою* є встановлення залежності ефективності комунікації від врахування комунікантами якнайбільшої кількості чинників *соціального та буттєвого* порядку для досягнення поставленої у діалозі комунікативної / некомунікативної мети. *Об'єктом* дослідження є буттєві та соціокультурні параметри протікання діалогічної комунікації. *Завданнями* статті є: 1) уточнити зміст терміна "діалогічний дискурс"; 2) встановити буттєві та соціокультурні обставини протікання діалогічного дискурсу; 3) відокремити поняття "культурний фон" та "тональність спілкування"; 4) визначити залежність вказаних понять та різних сфер / видів дискурсивної взаємодії.

Як тип соціальної взаємодії комунікативна взаємодія передбачає здійснення суб'єктами спілкування ряду комунікативних дій на різних рівнях їх реалізації (стратегічному, тактичному, елементарному) із загальною метою впливу один на одного. Від

ефективності цього впливу залежить задоволення / незадоволення існуючих потреб учасників діалогічної комунікації як результат досягнення / недосягнення поставлених у ній ряду мовно-предметних цілей. Під *діалогом* розуміємо *універсальну природну форму людського спілкування, що визначається сукупністю реплік, пов'язаних відносинами "стимул-реакція", взаємозумовлених та взаємопов'язаних між собою в структурному, семантичному і функціонально-прагматичному планах, та які утворюють у певних етнокультурних і просторово-часових координатах національно специфічну комунікативну подію.*

Інакше кажучи, діалог виступає як соціально активна форма комунікативної взаємодії двох або більше інтерактантів – представників деякої етноспільноти, матеріальним результатом чого стає утворення специфічного типу дискурсу мовців, загальний смисл якого будується внаслідок поперемінного переходу співрозмовників із позиції прийому на позицію передачі інформації. Константними ознаками діалогічного дискурсу є структурна, семантична та прагматична зв'язність, а диференційними – комунікативні ініціативність адресанта та респонсивність адресата, які скеровують й урегульовують добір комунікативних стратегій і тактик, адекватних конкретній комунікативній ситуації.

Аксіомами успішної діалогічної взаємодії комунікантів є 1) забезпечення взаєморозуміння на основі спільності національної мови як конвенційного коду; 2) зумовленість діалогічної взаємодії спільним фрагментом тезаурусів; 3) вмотивованість та цілеспрямованість спілкування; 4) регуляторна функція системи правил та норм спілкування (комунікативний кодекс), зумовлених культурою, соціумом, сферою спілкування [Селиванова 2008, 602].

Комунікант із необхідністю враховує соціальний формат ситуації спілкування, адаптуючи свої висловлення до найрізноманітніших відтінків соціальності взаємодії. Соціальні відносини, які пов'язують комунікантів, є тим субстратним рівнем, який в імпліцитній формі вміщує психологічні, соціально-психологічні та соціальні параметри комунікантів [Косенко 2011, 210]. Тож, будь-якій мовленнєвій дії властива адресованість, цілеспрямованість, а також суспільно зумовлена орієнтація на норми мовленнєвої поведінки, прийняті в соціумі [Григорьева 2007, 74]: "мовець та слухач, їх особистісні та соціальні характеристики, інші аспекти соціальної ситуації визначають хід протікання дискурсу" [Дейк 1989, 122]. Участь у діалозі припускає

дотримання головного принципу: виявити повагу та увагу до співрозмовника. Особа, яка діалогізує, очікує від співбесідника адекватної до себе комунікативної поведінки, що є частиною єдиної соціальної системи, яка включає права та обов'язки її членів [Берн; Лайонз 1978, 292].

Отже, соціальний характер спілкування прямо відображається на виборі типу взаємодії в певних обставинах інтеракції. *Обставини* (ситуація спілкування) є двоскладним утворенням. Перший шар відноситься до *буттєвих* характеристик соціального контакту, відображаючи місце та час спілкування (хронотоп інтеракції). Другий шар обставин – *соціально-культурний* – зумовлено *культурним фоном та тональністю спілкування*.

У першому – буттєвому – компоненті можливо виділити два конституенти локального та темпорального розгортання дискурсу. По-перше, партнери зустрічаються у точці та в момент комунікативного контакту – *тут і зараз* – що утворює локально-темпоральний каркас комунікативного акту; по-друге, партнери спілкуються в певному предметному та подійовому фрагментах місця та часу, що передбачає подієвий план омовленої ситуації [Формановская 2002, 43]. Як зазначає Е. Берн, "людям необхідна структурація свого часу, одним з інструментів чого й виступає спілкування". Вибір часу для одночасно передбачає вибір її просторових координат [Берн, [http](#)].

Для відтворення такої ситуації у дискурсі може підключатися *дейксис* – система показників (прийменниково-прислівникових тощо) на учасників спілкування та комунікативний простір відносно часу та місця, які ідентифікують ці показники з погляду мовця [Лайонз 1978, 291; Олешков, 36], напр., англ. DUCKS: *What is so hard to understand here?...Now suddenly you're soft on the guy?...* CAESAR: *I think it was you, Ducks [Analyzing that]* та укр. БІТА: *Ден, тобі потрібно буде звернути тут, а потім тут... А зараз всім добраніч [Штольня]*.

Виділяють три види простору, зумовлених дейксисом: 1) простір мовця; 2) референційний простір слухача; 3) референційний простір 3-ої особи, найбільш віддаленої від безпосередніх співрозмовників [Степанов 2004, 221]. Денотат дейктичної одиниці встановлюється під час звернення до комунікативної ситуації, пор. англ. *here, now*; укр. *одночасно, тоді* тощо. Дейктичними є дієслівний час як механізм предикації у висловленні, пор. англ. *is flying, has repaired*, укр. *протікає, вирішив*, прийменники (англ. *beforehand, afterwards*, укр. *задовго, раніше*), а також – власні імена, ототожнення яких із

конкретними особами можливо лише у висловленні з його комунікативною ситуацією [Олешков 2006, 36]. Тож, типова ситуація висловлення є *егоцентричною* [Лайонз 1978, 292].

Другий – *соціально-культурний* – шар обставин виступає в ситуаційному сенсі у формі константних моделей комунікативної поведінки, які детермінуються суспільною ситуацією взаємодії [Кашкин 2007]. Так, соціальною ситуацією може виступати вечеря, збори, зустріч, презентація тощо, у яких поведінка мовців обмежуються *культурним фоном* та *тональністю спілкування*.

Культурний фон – *стереотипи поведінки людей, які знаходяться у відповідних установах*. Він може бути виражений фразою "у нас так прийнято" та зводиться до деякого набору сформульованих правил поведінки, пор. англ. (Maximum-security prisoners are gathered around watching their favorite show in the rec room. In the front row is PAUL VITTI, former New York crime boss] VITTI *Garbage. Change the channel. WISEGUY Okay, Paul. CONVICT Hey! What're you doin', asshole!* [Vitti turns and stares at them. They fall silent immediately]. CONVICT *Sorry, Mr. Vitti. Didn't mean any disrespect* [Analyzing that] та укр. ПРОФЕСОР: *Що ж, не смію вас більше затримувати* [Він багатозначно провів поглядом по аудиторії]... МАЛЬОК: *Професор, скажіть будь ласка, а чи насправді існує такий ідол, чи це тільки міф?* [Штольня] або ДЕН: (посміхається) *О, о! Наш скаут біжить* [Мальок підбігає ближче]. БІТА: *ТИ що, на війну зібрався?* [Ден повертається з східною посмішкою до Біти. Той посміхається собі в кулак] [Штольня].

Відтак, соціально-культурні обставини передбачають існування типових сфер спілкування, таких як суспільно-політична, культурно-історична, наукова, освітня, виробнича, ділова, релігійна, побутова тощо [Формановская 2002, 40], які з необхідністю передбачають ритуальні чи напівритуальні способи спілкування [Берн], що призводить до породження різноманітних функціональних стилів та жанрів.

Культурний фон, який визначає комунікацію під час усного / письмового, контактного / дистантного контакту між людьми, зумовлює тим самим особливості *способу* їхньої інтеракції. Так, для *інституціонального* спілкування визначаються як типові місця комунікації (діловий дискурс – установа фірми, педагогічний дискурс – освітня установа, релігійний дискурс – храм тощо), так і час спілкування (час роботи відповідної установи) [Карасик 2000]. У *повсякденному* дискурсі таких обмежень немає, він може протікати у будь-який час та у будь-якому місці. Відтак, розмежування

соціальних сфер діяльності суб'єктів на *інституціональну, обслуговування, сімейно-побутову, дозволя, оказіональну* (одноразова зустріч з іншою людиною) зумовлює рівень конвенціональності, ритуалізації, клішованості взаємодії, а також міру "жорсткості" соціального контролю [Олешков 2006, 6]. Тож, визначальним у функціональній системі мовного спілкування є *соціальна сфера активності* комунікантів. Однак, успішність досягнення результату в тій чи іншій сфері залежить, зокрема, від дотримання порядку слідування соціальним конвенціям, які складають *комунікативний кодекс* поведінки – складну систему принципів, що регулюють мовленнєву поведінку співрозмовників [Клюев 2002, 112]. Виділяють три складники кодексу: принципи спілкування – найзагальніші вимоги до процесу діалогічної взаємодії; правила спілкування – вимоги до одного з учасників комунікації; конвенції – звичаї, домовленості у діалозі, які не впливають на стратегії та тактики комунікації [Бацевич 2004, 126-127].

Виходячи з того, що типи дискурсу виступають як комунікативно-прагматичні зразки мовленнєвої поведінки певної соціальної сфери, параметри соціальної природи (норми й конвенції, ступінь знайомства комунікантів, рівень офіційності) зумовлюють поділ усіх сфер спілкування на два типи: *формальну* й *неформальну*. Саме цим визначається *тональність спілкування* – тип стосунків між комунікантами в соціальній сфері комунікації.

Неформальна сфера характеризується неофіційністю спілкування й високим ступенем знайомства між комунікантами, відповідно виділяємо *неофіційну тональність*. У *формальній* сфері з асиметричністю її соціальних відносин через різницю у віці, статі, соціальному статусі, ролях тощо домінує *офіційна* тональність. *Ділове* або інституціональне спілкування характеризується офіційною (офіційність із відтінком сухості – *офіціозність*) та нейтрально-офіційною тональністю, що виражається в наявності особливих клішованих виразів, термінології, етикетних формул, відсутності одиниць зниженого стилізованого реєстру тощо, напр., англ. FBI Agent CERRONE: *Dr. Sobel, you received a call this morning from Paul Vitti?* BEN: *What makes you think Paul Vitti called me?* [Analyzing that] та укр. ПРОФЕСОР: *Головним святом древніх слов'ян було літнє сонцестояння ... Саме в цей час древні слов'яни приносили жертви богам, щоб вони були прихильними до них [Штольня].*

Побутовий діалог або особистісно-орієнтоване спілкування реалізується переважно у неформальному ключі, передбачає використання засобів різних реєстрів мови, еліптичних речень

тощо: англ. *VITTI Because he twisted a guy's head off once. BEN Off? VITTI Off. Fuckin' Calabrese – animals [Analyzing that]* та укр. *БІТА: Слухай, гормон ти очкастий, це одне слово, і я тобі таких бамбулей випишу, що ти цей замок зубами виб'єш, ФЕРШТЕЙН?!! [Штольня]*. Офіційна тональність у побутовому діалозі реалізується тоді, коли мовці вживають ті одиниці та мовленнєві засоби, які демонструють їхні бажання продовжувати комунікацію на дистанції.

Отже, комунікативні ситуації характеризуються *ступенем контролю та самоконтролю* мовленнєвої поведінки мовців та відповідного вибору мовних засобів. Жорсткий контроль пов'язаний з офіційністю обставин спілкування та статусно-рольових відносин співрозмовників; його відсутність дозволяє ненормативні мовні вживання, знижений стиль [Формановская 2002, 44].

Таким чином, успішна реалізація задуму діалогічного дискурсу залежить від ряду параметрів, серед яких базовими, або, власне кажучи, основою, з якої слід розглядати будь-яку комунікативну взаємодію, є онтологічний, етнокультурний та семіотичний параметри – належність учасників комунікації до певної буттєвої сфери, зануреної в соціокультурний простір їхнього існування, які користуються спільною кодовою системою національної мови. Перспективою дослідження може бути виявлення відмінностей у реалізації метакомунікації в сучасному англomовному та українomовному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики. – Київ: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
2. *Берн Э.* Игры в которые играют люди // <http://psylib.org.ua/books/berne02/txt01.htm>
3. *Григорьева В. С.* Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагмалингвистический и когнитивный аспекты. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – 288 с.
4. *Дейк ван Т. А.* Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. / Сост. Петрова В.В.; Под ред. В.И.Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
5. *Карасик В. И.* О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 5-20.
6. *Кашкин В. Б.* Основы теории коммуникации. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 256 с.
7. *Клюев Е. В.* Речевая коммуникация. – М.: ПРИОР, 2002. – 290 с.
8. *Косенко Ю. В.* Основы теорії мовної комунікації: навч. посіб. / Ю.В. Косенко. – Суми: Сумський державний університет, 2011. – 187 с.

9. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Пер. с англ. В.А. Звегинцева. – М.: Издательство "Прогресс", 1978. – 529 с.
10. Олешков М. Ю. Основы функциональной лингвистики: дискурсивный аспект. – Нижний Тагил: Нижнетагильская государственная академия, 2006. – 145 с.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля-К., 2008. – 712 с.
12. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Под ред. Ю.Н. Караулова. – М.: Едиториал УРС, 2004. – 360 с.
13. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. – М: Изд-во "Русский язык", 2002. – 216 с.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2013.

Борисов А.А., к. филол. наук, доц.,
Черниговский национальный педагогический университет ім. Т.Г.Шевченко

БЫТИЙНОЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ ИЗМЕРЕНИЯ СОВРЕМЕННОГО АНГЛОЯЗЫЧНОГО И УКРАИНОЯЗЫЧНОГО ДИАЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена рассмотрению разных параметров общения, которые составляют взаимодействующие между собой бытийный и социокультурный слои диалога. Они являются двухкомпонентными образованиями и состоят из элементов "время"- "пространство" и "культурный фон"- "тональность общения", учёт специфики которых является необходимым фактором достижения успеха в коммуникации.

Ключевые слова: диалог, хронотоп, культурный фон, тональность общения.

BorISOV A.A., Cand.Phil.Sci, Associate Professor,
Chernihiv National Pedagogical Taras Shevchenko University

EXISTENTIAL AND SOCIO-CULTURAL DIMENSIONS OF CONTEMPORARY ENGLISH AND UKRAINIAN DIALOGICAL DISCOURSE

The article is devoted to different parameters of communication analysis. They compose the interdependent objective reality and sociocultural layers of dialogical interaction. The latter are two-component structures: the first one is defined by "time" and "space" elements, the second consists of the "cultural background" and "tonality of communication". Their consideration is the necessary factor of one's successful communication.

Key words: dialogue, chronotope, cultural background, tonality of communication.